

IRODALMI NYELV ÉS NYELVJÁRÁS ANTONIO GRAMSCI FELJEGYZÉSEIBEN

FOGARASI MIKLÓS

Antonio Gramsciról olvasva, hallva, ma általában és teljes joggal a nagy olasz marxista–leninista ideológusra, filozófusra, politikusra gondolunk, az Olasz Kommunista Párt egyik megalapítójára. Bár műveiből kiviláglik az olasz nyelv kérdései iránti érdeklődés, kevesen tudják, hogy a húsz-huszonegy éves Gramsci, ki 1911-ben egy ösztöndíj segítségével be tud iratkozni a torinói egyetemre, a következő évben már kitűnik a nyelvészet tanulmányozásában, és bár 1915-ben kénytelen abbahagyni egyetemi tanulmányait, 1918-ig nem mond le arról a szándékáról, hogy nyelvészetből doktoráljon. Erről tanúskodik, egyebek között, az „Avanti”-ban 1918. január 29-én megjelent cikke. A nyelvészet útján Matteo Bartoli irányította, aki feladatul tűzte ki számára a szárd nyelvjárás néhány kérdésének kutatását. Az a Bartoli, aki Gilliéron után megalkotta, de csak később, a húszas évek közepe táján, a „neolinguistica” nyelvföldrajzi módszerét (1925). A tízes években és azt megelőzően a negyven-negyvenöt éves Bartoli (1873–1946) mint a neogrammatikus Meyer-Lübke tanítványa és a nyelvtörténet, valamint a nyelvjáráskutatás első és kiemelkedő olasz tudósának, Ascolinak követője, még természetesen a szárd nyelvjárás kutatására irányította fiatal sardegnai származású hallgatóját. Nála tette le Gramsci 1912-ben általános nyelvészeti vizsgáját a legjobb eredménnyel. Tőle ismerhette meg Graziadio Isaia Ascoli munkásságát és nyelvtudományi nézeteit, amelyek Alessandro Manzoni hivatalos úton történő egységesítő, toszkanizáló nézeteivel és törekvéseivel szemben a nyelv történeti szemléletét és a történeti fejlődés eredményeként fennálló való helyzet elismerését hirdették, a nyelvjárásoknak nemcsak társadalmi valóságát, hanem tudományos módszerekkel való rendszeres kutatását is. Nem véletlenül irányult tehát a nyelvészeti tanulmányokat kedvelő fiatal Gramsci figyelme a nyelvi viták kérdésére és ezeknek az olasz politikai egység létrejötté utáni új problémáira, Manzoni és Ascoli vitájára. Az 1. számot viselő „Börtönfüzet” (1929–1930) elején munkatervének megfogalmazásában a 12. tétel címe a következő: „A nyelvi viták Itáliában: Manzoni és G. I. Ascoli”.¹ Ezzel a témával Gramsci már egyetemi tanulmányai alatt is foglalkozott. 1930. november 17-i levelében említi, hogy tíz évvel ezelőtt írt egy tanulmányt Manzoniról és a nyelvi vitákról. Ez a visszaemlékezés nyilvánvalóan utal az „Avanti”-ban 1918-ban megjelent, s fentebb említett cikkére, amelyben arról vall, hogy

¹ „La quistione della lingua in Italia: Manzoni e G. I. Ascoli”. (Itt és a továbbiakban a fordítások tőlem valók – F. M.)

még nem mondott le a nyelvészeti doktorátusról.² Vonatkozhatott azonban arra a cikkére is, amely 1918. február 16-án jelent meg az „Il Grido del Popolo”-ban, és amelyben Manzoni hivatalos úton egységesítő törekvéseivel szembeállítja Ascoli nézeteit arról, hogy az olasz irodalmi és köznyelv spontán módon alakul, és akkor fog kialakulni, amikor a nemzeti együttélés során a nemzet különböző részei ezen a nyelven fogják gyakorolni nagyszámú és sokoldalú kapcsolataikat. Gramsci itt a „Proemio”-t idézi, amellyel Ascoli 1872-ben megindította az „Archivio Glottologico Italiano”-t. Megemlíti továbbá Alfredo Panzini „Dizionario modernó”-ját is, amely szerint arról is tanúskodik, hogy az iparilag, kereskedelmileg, kulturálisan fejlettebb Milánó, szellemi termékei és utazó ügynökei révén, számos milánói nyelvjárási szókinccs-elemet juttat el még Szicíliaba és Dél-Olaszországba is.

Gramsci a 8. „Börtönfüzet” (Miscellanea e appunti di filosofia III, Qn II, 935.) elején 1931-ben ismét felvázol egy programot, amelynek egyik tétele megint: „Az irodalmi nyelv és a nyelvjárássok kérdése”,³ bár ebben a füzetben ezt a témát még nem tárgyalja.

A 3. „Börtönfüzet”-ben (Miscellanea, Qn I, 351–352.), immár Bartoli neolinguiszticájának feltehető ismeretében, védelmébe veszi egyetemi mesterét és annak tudományos eredményeit ekképpen: „Bartoli újítása pontosan abban áll, hogy a vulgarizáló módon természettudományként felfogott nyelvtudományból történeti tudományt alkotott, amelynek gyökereit „a térben és az időben” kell keresnünk, és nem a fiziológiaiag értelmezett hangképző berendezésben”.⁴ Ugyanott azonban bírálja is Bartolit az idealista Giulio Bertonival való tudományos együttműködéséért.

Gramscit az irodalmi és köznyelv, valamint a nyelvjárássok kérdései nemcsak azért foglalkoztatták a „Börtönfüzetek”-ben, mert még az ő korában is valóságos szakadék választotta el a nyelvjárássokat és az irodalmi nyelvet. Helyesebben azért, mert ez a szakadék egyben osztályviszonyokat, politikai és kulturális helyzetet is képviselt. Ez a szakadék választotta el egyrészt a nyelvjárást beszélő népet is a magasabb kultúrától, másrészt a néptől az uralkodó osztályokat és az értelmiséget, amely monopol módon birtokolt egy eszmei irodalmi nyelvet. Gramsci felismerte és ismételten tényként állapította meg ezt a kettősséget és a benne rejlő ellentmondásokat, amely tekintettel az egyes olasz nyelvjárássok és az olasz irodalmi nyelv közötti nagy eltérésekre, valóságos kétnyelvűséget jelentett. Bár a harmincas évek óta és különösen a második világháborút követő ipari forradalom következtében a fejlődés a nyelvi egységesülés felé haladt – itt elég, ha csak Tullio De Mauro jelentős monográfiájára utalok,⁵ amely az egységesülés megnyilvánulásait és tartalmát rögzíti, illetve elemzi –, a helyzet még ma is, a hetvenes

² Lásd A. Gramsci: „Quaderni del carcere”, I–IV. Edizione critica dell’Istituto Gramsci. A cura di Valentino Gerratana. Einaudi, Torino 1975. Nuova serie (A továbbiakban ezt az új kritikai kiadást Qn-nel rövidíttem), I. köt., XLIII, XLV–XLVI; IV. köt.: 2513–14, Gerratana Előszava és jegyzetei. A questione della lingua-ról, Manzoni-ról, az olasz irodalmi nyelvről ismételten ír Gramsci a „Börtönfüzetek”-ben: „Gli intellettuali e l’organizzazione della cultura”, „Letteratura e vita nazionale” régi című kötetekben elsősorban. Lásd részletesen Qn IV, 3217: Indice per argomenti, *Lingua* címszó alatt.

³ „La questione della lingua letteraria e dei dialetti”.

⁴ „L’innovazione del Bartoli è appunto questa, che della linguistica, concepita grettamente come scienza naturale, ha fatto una scienza storica, le cui radici sono da cercare „nello spazio e nel tempo” e non nell’apparato vocale fisiologicamente inteso.”

⁵ T. De Mauro: „Storia linguistica dell’Italia unita”, Laterza, Bari 1970².

években is, a valóságos kétnyelvűség. Nyelvtudósok, valamint iskolai nyelv- és irodalomtanárok ma új, nyelvészológiai szempontok szerint tanulmányozzák azt a jelenséget, amelyet Gramsci felismert és ámitás nélkül feltárt, és Gramscihoz hasonlóan, nemegyszer Gramscit követve ők is ámitások nélkül keresik a felismert tény és ellentmondás megoldásának lehetséges útjait.⁶

Gramscinál jobban aligha ismerhették ezt a kérdést, hiszen ő is szárd anyanyelvjárásának született és az iskolában tanult olaszul, s így vált kétnyelvűvé. Az apai ág albán eredete már nem érvényesülhetett, és valószínűleg az a tény sem, hogy apja Gaetában született. Legfeljebb az, hogy az apa középiskoláit Sardegnában végezte és itt lett hivatalnok huszonegy éves korában. Ez azonban inkább a közolasz nyelv szárdinai regionális változatának hatását érvényesíthette Antonio gyermekkorában, míg anyja révén a helyi nyelvjárást kellett megismernie.

Gramsci nyelv- és irodalomszemlélete mindenkor történeti és dialektikus, akkor is, amikor kellő szakirodalom híján, amelyhez börtöneiben nem juthatott hozzá, egyes megállapításai támaszték nélkül maradnak, és akkor is, amikor nemegyszer csak közvetett módon, recenziók véleményeire vagy börtön előtti tanulmányainak emlékképeire támaszkodva kénytelen megfogalmazni nézeteit, ítéleteit. A vitázókkal vitázva határozottan eldönti és leszögezi, hogy az olasz nyelv és az irodalom eltérő nyelvjárásokon született meg párhuzamosan (Qn II, 787–789.); azt is, hogy a XVI. századig Firenze gazdasági hegemóniája alapján gyakorolja a kulturális hegemoniát, valamint nagy tehetségű írói révén, akik a nép nyelvét teszik irodalmi nyelvvé. Firenze hanyatlása után a firenzei alapú olasz nyelv egyre inkább egy zárt kaszt írásbeli nyelvhasználatává válik, s elveszíti élő kapcsolátát a történetileg továbbfejlődő nyelvhasználatokkal. A nép saját nyelvjárását beszéli, legfeljebb kisegítő eszközként szerepel egy italianizáló zsargon, amely Gramsci szerint nagyrészt gépiesen lefordított nyelvjárás. A nyelvjárások nagymértékben hatnak az írott nyelvre, hiszen az úgynevezett művelt osztály is, amely beszéli az irodalmi nyelvet, a familiáris használatban áttér a nyelvjárásra (Qn III, 2236–2237.). Gramscinak ez a megállapítása, mutatis mutandis, ma is érvényes, azzal a feñntartással, hogy a nyelvjárásnak, illetve az irodalmi és köznyelvnek töle, valamint De Maurótól és másoktól individuált regionális változata ma már határozottabban mutat a nyelvi egységesülés felé.

Gramsci az irodalmi nyelv privilegizált használatával (ahogyan ő röviden nevezi, az olasz nyelvvel) szembeállítva foglalkozik elsősorban a nyelvjárásokkal mint a sajátos népi kultúra, a nem nemzeti arányú, hanem regionális népi kultúra hordozóival, a nép élő nyelvhasználatával. Ilyen értelemben a nyelvjárás irodalmi szintű alkalmazása érdekli őt, Luigi Capuana és főként Luigi Pirandello dialektális színdarabjai. De míg Capuanát hétszer említi a „Börtönfüzetek”-ben, Pirandellóról harmincnégyszer ír és két alkalommal hosszabban, néhány lapon keresztül. Az 1932 és 1935 között írt 14. „Füzet”-ben a 15. paragrafus címe „Il teatro di Pirandello”. Pirandello színműírói tevékenysége már fiatal kora óta foglalkoztatta Gramscit, aki számos színházi kritikát is írt. Őt hónappal bebörtönzése után, 1927 márciusában sógornőjével, Tatiana Schuchttal közölt tanul-

⁶ L., többek között, T. De Mauro, i. m., és 324. lap; „Italiano d’oggi. Lingua non letteraria e lingue speciali.” LINT, Trieste 1974, Manlio Cortelazzo cikke és passim; „Scritti e ricerche di grammatica italiana”. LINT, Trieste 1972: G. C. Lepschy cikke és passim; „L’educazione linguistica. Atti della giornata di studio GISCEL, Padova 17 sett. 1975”. Cooperativa libraria editrice degli studenti dell’Università di Padova, Padova 1975: L. Renzi, G. C. Lepschy és mások cikkei.

mányi tervében négy témakör közül az egyik egy összehasonlító nyelvészeti tanulmány („uno studio di linguistica comparata”), a másik egy tanulmány Pirandello színházáról („uno studio sul teatro di Pirandello”). Pirandellónak elsősorban nem esztétikai értékeit becsüli nagyra, hanem a szellemi légkört megmozdító, újító, modern, kritikus, kultúr-történeti fejlődést jelentő Pirandellót (Qn II, 1195–1196.). Azt értékeli benne, hogy a sajátos népi világszemléletet és kultúrát művészi módon tudta megszólaltatni a nép nyelvén: „Pirandello személyében olyan ‚szicíliai’ írónk van, aki a vidéki életet ‚nyelv-járás’i, folklorisztikus értelmezésben fogja fel (bár ‚folklorizmusát’ nem befolyásolja a katolicizmus, hanem ‚pogány’ maradt, antikatolikus, a babonás katolikus máz alatt), aki ugyanakkor ‚olasz’ és ‚európai’ író is. Pirandello személyében többről is szó van: annak kritikai tudatáról, hogy ő egyszersmind ‚szicíliai’, ‚olasz’ és ‚európai’...”. Majd lejjebb így folytatja: „Azt hiszem, Pirandello akkor igazán művész, amikor ‚nyelvjárás’i és ‚Liola’ szerintem az ő remekműve...”⁷ (Qn III, 1671–1672.). Mi vonzotta annyira Gramscit Pirandellohoz? Az a tény, hogy egyetemi éveikben mindketten lelkesedtek a nyelvészet-ért, amelyet gyakoroltak is, még lehet véletlen párhuzam a sorsukban. De bizonyosan meghatározó volt ebben a vonzalomban mind a kettejük nyelvjárás eredete, a népi nyelvjárás környezet, amelyben születtek, s amelyből, a nyelvészeti közjáték után, egy sajátosan megreformált, retorikátlan, sőt retorika-ellenes olasz nyelven gondolkodó és író, népük és az emberiség sorsát, válságait, szenvedéseit értő és azokon segíteni akaró, a néppel együttthaladó „népi”, „nemzeti” és „európai” értelmiségivé fejlődtek.

Amikor Gramsci külön paragrafust címez meg (39.) *Luigi Capuana* nevével, hogy annak nyelvjárás színházát értékelje (Qn III, 2233–2236.), abban is hosszabban foglal-kozik Pirandellóval, mint Capuanával. De Capuanával kapcsolatban is a nyelvjárás és a kultúra összefüggései jutnak eszébe, mint Pirandellóról, mert a nyelvjárás egy élő népi kultúra eleven és termékeny nyelvi kifejezése volt, és amikor ezt a kultúrát olasz nyelven akarták megszólaltatni, szerinte ezen elvesztette igazi kommunikatív és expresszív értékét. Mint Gramsci írja: „Capuana egyes színdarabjait (mint a ‚Giacinta’, ‚Malia’, ‚Il cavalier Pedagna’) eredetileg olaszul írta, s azután fordította nyelvjárásra: csak a nyelvjárás változatban volt sikerük”. Továbbá: „nem szabad elfelejtenünk ... hogy Capuana nyelv-járásban levelezett egy ‚kitartottjával’, egy parasztnővel [la Beppa], vagyis felfogta, hogy ha az olasz nyelvet használja, nem érthetik meg őt pontosan és ‚megnyerő módon’ a nép fiai, akiknek kultúrája nem volt nemzeti, hanem regionális”⁸ (Qn III, 2234–2235.). A kétnyelvűség és a mögötte levő kulturális kontextus izgatja Gramscit akkor is, amikor a továbbiakban Pirandello kétnyelvűségével és annak kulturális hátterével foglalkozik:

⁷ „In Pirandello abbiamo uno scrittore ‚siciliano’, che riesce a concepire la vita paesana in termini ‚dialettali’ folcloristici (se pure il suo folclorismo non è quello influenzato dal cattolicesimo, ma quello rimasto ‚pagano’, anticattolico sotto la buccia cattolica superstiziosa), che nello stesso tempo è uno scrittore ‚italiano’ e uno scrittore ‚europeo’. E in Pirandello abbiamo di più: la coscienza critica di essere nello stesso tempo ‚siciliano’, ‚italiano’ ed ‚europeo’...”. „A me pare che Pirandello sia artista proprio quando è ‚dialettale’ e ‚Liola’ mi pare il suo capolavoro...”

⁸ „Alcune commedie del Capuana (come ‚Giacinta’, ‚Malia’, ‚Il cavalier Pedagna’) furono scritte originariamente in italiano e poi voltate in dialetto: solo in dialetto ebbero successo.” „è da ricordare ... che il Capuana scriveva in dialetto la sua corrispondenza con una sua ‚mantenuta’, donna del popolo [la Beppa], cioè comprendeva che l’italiano non gli avrebbe permesso di essere capito con esattezza e ‚simpaticamente’ dagli elementi del popolo, la cui cultura non era nazionale, ma regionale”.

„A nyelv még nem nyerte el tömeges „történetiségét”, nem vált még nemzeti ténnyé. Pirandello „Liola”-ja vajmi keveset ér irodalmi olasz nyelven, bár a „Fu Mattia Pascal”-t, amelyből merítette,⁹ még élvezettel olvashatjuk. Az olasz szövegben a szerző nem találja meg az összhangot a közönséggel, nincs meg benne a nyelv történetiségének távlata, amikor azt szeretné, hogy szereplői konkrétan olaszok legyenek egy olasz közönség előtt. A valóságban Olaszországban sok „népnyelv” van: ezek a regionális nyelvjárások, amelyeket a családi társalgásban használnak, s amelyeknek segítségével a leg hétköznapi és legáltalánosabb érzéseket és érzelmeket fejezik ki; az irodalmi nyelv még nagyrészt kozmopolita nyelv, valami „esperantó”-féle, vagyis a sajátos érzések és ismeretek kifejezésére korlátozódik stb.”¹⁰ (Qn III, 2235.) A fiatal olasz egység körülbelül hetven éve alatt az irodalmi nyelv nem válhatott Itália regionális kultúrájának adekvát kifejező eszközévé, mert elvontságában nem élhette végig azoknak történeti fejlődését, hanem az írók zárt körének és gyakran elvont vitáinak: a questione della linguának eredményeként változott és fejlődött a XVI. század óta, amikor megszűnt a népnyelvvé való sokoldalú és eleven kapcsolata. Gramsci így folytatja: „a nemzet nyelvi egységének mértékét . . . a nép élő nyelvhasználata szabja meg, a nyelvi közkinccs nemzetivé válásának foka. A színházi dialógusban nyilvánvaló ennek az összetevőnek fontossága; a dialógusnak lélekteli képeket kell életre keltenie a színpadon, kifejezőerejük teljes történeti konkrétumával együtt; ehelyett igen gyakran könyv ízű képeket sugalmaz, olyan érzéseket, amelyeket megcsönkít a nyelvnek és árnyalatainak meg nem értése. . . Figyeljük meg, a beszélt olasz nyelvben a nép mennyi kiejtési hibát ejt: profúgo, roséo stb; ez azt jelenti, hogy nem olvasták és nem hallották ezeket a szavakat, nem hallották ismételten, vagyis különböző távlatokban (különböző mondatokban) elhelyezve, amelyek mindegyike megvillantja egy-egy lapját annak a poliédernek, amit minden egyes szó képvisel (a mondat-tani hibák még jelentősebbek)”¹¹ (Qn III, 2235–2236.).

⁹ Vö. A. Gerratana jegyzetével, Qn IV, 2604, 73. paragr. (4) jegyzet: „Già in una critica del 1917 a „Liola” di Pirandello Gramsci aveva insistito nel sottolineare il rapporto tra „Liola” e „Il fu Mattia Pascal”” (vö. „Letteratura e vita nazionale”, 283–284). („Már egy 1917-ből származó kritikában, amelyet Pirandello „Liola”-járól írt, Gramsci szükségesnek tartotta kiemelni a „Liola” és a „Fu Mattia Pascal” közötti kapcsolatot”).

¹⁰ „La lingua non ha ancora acquistato una „storicità” di massa, non è ancora diventato un fatto nazionale. „Liola” di Pirandello, in italiano letterario vale ben poco, sebbene il „Fu Mattia Pascal”, da cui è tratta, possa ancora leggersi con piacere. Nel testo italiano l’autore non riesce a mettersi all’unisono col pubblico, non ha la prospettiva della storicità della lingua quando i personaggi vogliono essere concretamente italiani dinanzi a un pubblico italiano. In realtà in Italia esistono molte lingue „popolari” e sono i dialetti regionali che vengono solitamente parlati nella conversazione intima, in cui si esprimono i sentimenti e gli affetti più comuni e diffusi; la lingua letteraria è, ancora, per molta parte, una lingua cosmopolita, una specie di „esperanto”, cioè limitata all’espressione di sentimenti e nozioni parziali ecc.”

¹¹ „. . . il grado di unità linguistica nazionale. . . è dato dalla vivente parlata del popolo, dal grado di nazionalizzazione del patrimonio linguistico. Nel dialogo teatrale è evidente l’importanza di tale elemento; dal palcoscenico il dialogo deve suscitare immagini viventi, con tutta la loro concretezza storica di espressione; invece suggerisce, troppo spesso, immagini libresche, sentimenti mutilati dall’incomprensione della lingua e delle sue sfumature. . . Si osservi nell’italiano parlato quanti errori di pronuncia fa l’uomo del popolo: profúgo, roséo ecc. ciò che significa che tali parole sono state lette e non sentite, non sentite ripetutamente, cioè collocate in prospettive diverse (periodi diversi), ognuna delle quali abbia fatto brillare un lato di quel poliedro che è ogni parola (errori di sintassi ancora più significativi).”

Francesco Florával egyetértésben Gramsci a nyelvjárási színdarabot író Pirandellót értékeli különösen, a szicíliai nyelvjárásban írott és 1916-ban előadott „Liola”-t, amelyet a szerző az 1904-ben kiadott „Il fu Mattia Pascal”-ból merített. Pirandello azonban átirta a színdarabot olasz nyelvre, s ebben a változatban 1928-ban jelent meg. Ezt helyteleníti Gramsci, némiképp ellentmondásban önmagával, mert ugyanakkor elismeri Pirandello „nemzeti” és „európai” jelentőségét. Pirandello nem művelte tovább a nyelvjárási irodalmat, bár műveinek jelentős részében szicíliai nevek, emberek és környezet, helyzet szerepelnek. A továbbiakban tehát Pirandello az irodalmi nyelv kereteibe helyezte át a szicíliai kulturális kontextust. Szülőföldjével s annak embereivel nem vesztette el ugyan a kapcsolatot, de – és itt Gramscinak igaza van – általános érvényűvé, nemzeti és európai érvényűvé növesztette problémáikat, magányukat. De milyen volt az az irodalmi nyelv, amelyen Pirandello írt? Mindenkör beszédes, az élő, mindennapi beszédet bemutató, mindenfajta retorikától mentes, sajátosan száraz, látzólag tárgyilagos nyelv. Akkor, amikor éppen elhunyt Giosue Carducci, a klasszicizáló nemzeti retorika nagy mestere, és feltűnt az irodalomban Gabriele D’Annunzio, az érzéki és patetikus nemzeti retorika új csillaga.

Amikor Gramsci azt állítja, hogy „a nemzet nyelvi egységének mértékét . . . a nyelvi közkins nemzetivé válásának foka szabja meg”, és „a dialógusnak életteli képeket kell életre keltenie a színpadon, kifejezőerejük teljes történeti konkrétságával együtt”, akkor azt kell mondanom, hogy Pirandello és Gramsci gondolatvilága és a kifejezésére alkalmazott nyelvezetük éppen azt a törekvést tükrözik, hogy olasz nyelven közöljék fiatalkori nyelvjárási környezetük élő és történeti valóságát; Gramsci ellentmondásos ítéletei pedig Pirandello nyelvjárási és irodalmi nyelvi használatáról tükrözik az olasz nyelvhelyzet akkori valóságos ellentmondásait. Hogy ennek ellenére Gramsci „nemzeti” és „európai” értékűnek tartja Pirandello művét, ez Pirandello haladó kulturális szerepének elismerését jelenti, amelyben azért áttételesen benne van nyelvi szerepének elismerése is. Körülbelül két évvel korábban, 1932–1933-ban, a 11-es „Börtönfüzet”-ben Gramsci már elég részletesen és ismételten kifejtette nézeteit a nyelv, az ideológia és a kultúra történeti összefüggéseiről. Többek között ezt írta: „Ha igaz az, hogy minden nyelv tartalmazza egy világszemlélet és egy kultúra elemeit, az is igaz, hogy minden egyes személy nyelvhasználatából következtetni lehet világszemléletének többé vagy kevésbé bonyolult voltára”¹² (Qn II, 1377.). Pirandello nyelve, olasz irodalmi nyelvhasználatáról tükrözte az író ítéletét Dél-Olaszország válságos társadalmi helyzetéről, az olasz és az európai polgári társadalom mély ellentmondásairól és válságáról.

Noha, mint említettem, 40–45 év elteltével történt változás az egységesülés irányában, még ma is Gramsci koráéhoz hasonlóak a kétnyelvűség problémái Olaszországban. A kétnyelvűség okozta ellentmondás feszültségei alig csökkentek azóta is, és megoldást sürgetnek, akárcsak azok a társadalmi ellentmondások, amelyeket tükröznek. A haladó olasz nyelvészek közép- és fiatal nemzedéke, amelynek összetevői nagyrészt Tullio De Mauro szociolingvisztikai nézetein nevelkedtek, és Gramscinak az olasz nyelvről és értelmiségről szóló felismeréseit többé-kevésbé kiindulópontul használják, érvényesnek

¹² „Se è vero che ogni linguaggio contiene gli elementi di una concezione del mondo e di una cultura, sarà anche vero che dal linguaggio di ognuno si può giudicare la maggiore o minore complessità della sua concezione del mondo.”

ismerik el a kétnyelvűség realitását és a vele kapcsolt társadalmi ellentmondásokat. Minthogy itt nincs módomban ennek a kérdésnek a taglalására, állításaim igazolására csak néhány véleményt idézek. Alberto Mioni írja: „az esetek nagy többségében vaskos ámtítás azt állítani, hogy az olasz nyelv az olaszok anyanyelve. A valóságban az olaszok nagy részének anyanyelve egy olasz típusú nyelvjárás”; továbbá: „Olaszország nyelvjárásai éppen olyan jól formált nyelvek, mint bármely más nyelv, tehát elméletileg velük ki lehet fejezni minden tartalmat”¹³. Hátrányuk csak abban áll, hogy történeti okok folytán a firenzei nyelvjárás kerekedett felül s lett az olasz irodalmi köznyelv („lingua standard italiana”) alapja, s lett az egyetlen lehetőség meghatározott helyzetekben meghatározott témákról való közlésre. Minthogy az utóbbiak társadalmilag fontosabbak, mint a nyelvjárás közlései, ez az utóbbi társadalmilag alacsonyabb szinten marad.¹⁴ S hogy mennyire igaz Gramscinak az az állítása, amely szerint a „nép fia” sok hibát ejt az irodalmi nyelv használatában, értelmezésében, annak igazolásául az említett nyelvészek egy csoportjának teszt-vizsgálataira hivatkozom, amelyeket városi és vidéki közép- és kispolgárok, valamint parasztok rétegeiből származó 14–18 éves iskolások között végeztek Veneto tartományban annak felderítésére, mennyire értik meg a tanulók a mai politikai újságnyelvet. Eredményeiket kiegészítették az olasz Rádió és Televízió kb. 1966-ban végzett vizsgálataival és Umberto Ecónak egy 1973-as tanulmányában közölt eredményekkel. Saját kutatásaikból kiderült, hogy egy újságnak egyetlen, szakszervezeti vonatkozású mondatát, tehát ismertnek vehető tartalmú közlését 24 százalék megértette, 43 százalék csak részben értette, 33 százalék egyáltalában nem értette meg.¹⁵ Anélkül, hogy a részletekbe merülnék, végezetül Lorenzo Renzinek, az említett nyelvészcsoport egyik kiváló tagjának szavait foglalom össze, aki egyrészt az olasz nyelv, másrészt a nyelvjárások társadalmi ellentmondásainak megoldására azt javasolja, hogy az iskolákban a nyelvi variánsokat pozitíven kell szemlélni, s a kifejező készséget minden lehetséges szintjén erősíteni, tudatosítani kell. Nem lehet az olasz irodalmi nyelv oktatását azzal kezdeni, hogy kiirtani törekszenek a nyelvjárást, hanem fel kell használni a kiinduló nyelv, a nyelvjárás valóságát és meglevő értékeit, elő kell segíteni a kettő kontrasztív tanulmányozását, keresni és oktatni kell a kettő kapcsolatait.¹⁶

Úgy vélem, hogy ezekben a nézetekben élnek és hatnak az olasz nyelvtudomány és nyelvi kultúra legjobb modern képviselőinek, Ascolinak, Bartolinak, Gramscinak a realitások lényegét felismerő és megragadó tanításai.

¹³ „dire che l'italiano sia la lingua materna degli italiani è, in gran parte dei casi, una grossa mistificazione. In realtà gran parte degli italiani ha come madrelingua un dialetto di tipo italiano. . .”. „I dialetti d'Italia sono delle lingue ben formate come tutte le altre, per cui in essi si potrebbe, teoricamente, esprimere qualsiasi contenuto.”

¹⁴ Lásd itt, a 6. sz. jegyzetben: „L'educazione linguistica. . .”, 30.

¹⁵ Uo. 80–96., különösen a 96.

¹⁶ Uo. 19. és 21.